

EL-MÜTELEMMİS ED-DUBEY'İNİN ŞİİRİNDE HAYVAN: VARLIK VE ANLAM¹

Ahmad SHAİKH HUSAYN²

Abdulkadir KARACADAĞ³

Öz

Câhiliye şiiri, Arap toplumunun tabiatla, mekânla ve gündelik hayatla kurduğu ilişkiyi estetik düzlemde yansıtan önemli kültürel kaynaklardan biri olarak kabul edilir. Bu şiir geleneği içerisinde hayvan imgesi, yalnızca tabiata ait bir unsur olarak ortaya çıkmaz, aynı zamanda insanın duygu dünyasını, toplumsal konumunu ve varlık mücadelesini yansıtan çok katmanlı bir sembolik yapı olarak da tezahür eder. Bu çalışma, Câhiliye dönemi şairlerinden el-Mütelemmis ed-Dubey'nin şiirlerinde yer alan hayvan imgelerini varlık ve anlam ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada şairin deve, at, eşek, aslan, köpek, kuş ve yılan gibi hayvanları hangi bağlamlarda kullandığı; bu imgeler aracılığıyla nasıl bir psikolojik, toplumsal ve poetik anlam alanı oluşturduğu ele alınmıştır. Çalışmada metin çözümlemesine dayalı betimleyici yöntem esas alınmıştır. Şiirlerde yer alan hayvan tasvirleri, şairin hayatı, toplumsal çevresi ve siyasî tecrübeleriyle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Özellikle el-Mütelemmis'in Amr b. Hind ile yaşadığı gerilim, sürgün hayatı ve kabile aidiyeti etrafında şekillenen kişisel tecrübelerinin şiirlerindeki hayvan imgelerine doğrudan yansıdığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda deve sabır ve kaçışın, at güç ve direnişin, eşek zillet ve pasifliğin, aslan siyasal otorite ve zorbalığın, yılan ise bilinçli bekleyiş ve stratejik karşı koyuşun sembolü olarak öne çıkmaktadır. Araştırma sonucunda el-Mütelemmis'in hayvan imgelerini güçlü bir sembolik anlatım aracına dönüştürdüğü tespit edilmiştir. Böylece çalışma, Câhiliye şiirinde hayvan imgesinin sembolik ve düşünsel işlevine dikkat çekerek el-Mütelemmis'in şiir dünyasına dair bütüncül bir okuma sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Câhiliye Şiiri, el-Mütelemmis ed-Dubey'î, Hayvan, Sembol.

¹ Makale Geliş Tarihi/Received: 25.01.2026 / Makale Kabul Tarihi/Accepted: 26.06.2026

² Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, Anabilim Dalı, ahmadssh65@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6646-704X

³ Öğr. Gör. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, dr.abdulkadirkaracadag@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6335-096X

ANIMALS IN THE POETRY OF AL-MUTALAMMIS AL-DUBAY'Î: PRESENCE AND SIGNIFICANCE

Abstract

Jâhiliyyah poetry constitutes one of the major cultural sources reflecting the aesthetic dimensions of the relationship between Arab society, nature, space, and everyday life. Within this poetic tradition, animal imagery emerges not merely as a natural element, but as a multilayered symbolic structure reflecting human emotions, social position, and the struggle for existence. This study aims to examine the animal imagery in the poetry of the Jâhiliyyah poet al-Mutalammis al-Dubay'î within the framework of existence and meaning. The research investigates the contexts in which the poet employs animals such as camels, horses, donkeys, lions, dogs, birds, and snakes, while also exploring the psychological, social, and poetic meanings constructed through these images. The study is based on a descriptive and text-centered analytical method. Animal depictions in the poems are evaluated in relation to the poet's life, social environment, and political experiences. In particular, it has been observed that al-Mutalammis's conflict with Amr b. Hind, his life in exile, and his experiences shaped by tribal affiliation are directly reflected in his use of animal imagery. In this context, the camel symbolizes patience and escape; the horse, power and resistance; the donkey, humiliation and passivity; the lion, political authority and tyranny; and the snake, conscious restraint and strategic confrontation. The study concludes that al-Mutalammis transformed animal imagery into a powerful symbolic instrument of poetic expression. In doing so, the article offers a comprehensive reading of al-Mutalammis's poetic world while drawing attention to the symbolic and intellectual functions of animal imagery in Jâhiliyyah poetry.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Jâhiliyyah Poetry, al-Mutalammis al-Dubay'î, Animal, Symbol.

الحيوان في شعر المتلمّس الضبّعيّ: حضورٌ ودلالة

الملخّص

يُعدّ الشعر الجاهلي من أهمّ المصادر الثقافية التي تعكس على المستوى الجمالي طبيعة العلاقة التي أقامها المجتمع العربي مع البيئة والمكان والحياة اليومية. وفي إطار هذا التقليد الشعري، لا تبرز صورة الحيوان بوصفها عنصراً من عناصر الطبيعة فحسب، بل تتجلّى أيضاً بوصفها بنية رمزية متعددة الدلالات تعكس العالم الوجداني للإنسان وموقعه الاجتماعي وصراعه الوجودي. وتهدف هذه الدراسة إلى تناول صور الحيوان الواردة في شعر الشاعر الجاهلي المتلمّس الضبّعي في ضوء بعدي الوجود والدلالة. وقد بحثت الدراسة في السياقات التي وظّف فيها الشاعر حيواناتٍ مثل الإبل والخيل والحمير والأسود والكلاب والطيور والأفاعي، كما سعت إلى الكشف عن الحقل النفسية والاجتماعية والشعرية التي شيّدها من خلال هذه الصور. واعتمدت الدراسة المنهج الوصفي القائم على تحليل النصوص، حيث جرى تقويم الأوصاف الحيوانية في ضوء حياة الشاعر وبيئته الاجتماعية وتجربته السياسية. وقد تبين أنّ خبرات المتلمّس الشخصية، ولا سيما التوتر الذي نشأ بينه وبين عمرو بن هند، وما ارتبط به من حياة التشرد والانتماء القبلي، قد انعكست بصورة مباشرة في توظيفه للصور الحيوانية. وفي هذا السياق، برزت الإبل رمزاً للصبر والفرار، والخيل رمزاً للقوة والمقاومة، والحمير رمزاً للدلة والسلبية، والأسد رمزاً للسلطة السياسية والبطش، في حين مثّلت الأفعى رمزاً للترقب الواعي والمواجهة الاستراتيجية. وقد خلصت الدراسة إلى أنّ المتلمّس حوّل صور الحيوان إلى أداة رمزية ذات قدرة تعبيرية مؤثرة، بما يبرز الوظيفة الرمزية والفكرية لصورة الحيوان في الشعر الجاهلي، ويتيح قراءة شمولية لعالمه الشعري.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية وبلاغتها، الشعر الجاهلي، المتلمّس الضبّعي، الحيوان، الرمز.

Giriş

Câhiliye şiiri, Arap toplumunun tabiat, mekân ve gündelik hayatın zorunluluklarıyla kurduğu ilişkinin estetik düzlemde yansıdığı önemli kültürel alanlardan biridir. Çöl hayatının sert ve sınırlayıcı şartları içerisinde şekillenen bu şiir geleneğinde insan, tabiatla doğrudan ve sürekli bir temas hâlinde yaşamıştır. Bu ilişkinin en belirgin unsurlarından birini ise hayvanlar oluşturmuştur. Zira hayvan, Câhiliye insanı için göç, savaş, avcılık, korunma ve hayatta kalma tecrübesinin merkezinde yer alan vazgeçilmez bir varlık niteliği taşımıştır. Bu sebeple hayvanlar, Câhiliye şiirinde insanın varlık mücadelesini, korkularını, beklentilerini ve toplumsal değerlerini yansıtan güçlü sembollere dönüşmüştür.

Câhiliye şairi, hayvanı insan hayatına doğrudan eşlik eden canlı bir gerçeklik olarak kavramıştır. Bu durum, hayvan tasvirlerinin şiirde yalnızca fiziksel görünüme dayalı betimlemelerden ibaret kalmamasını sağlamıştır. Nitekim deve sabrın ve uzun yolculuğun, at güç ve savaşçı ruhun, aslan otorite ve korkunun, yılan ise dikkat, feraset ve stratejik bekleyişin sembolü hâline gelmiştir. Böylece hayvan imgesi, Câhiliye şiirinde hem bireysel tecrübenin hem de toplumsal hafızanın taşıyıcısı olan çok katmanlı bir anlatım alanı kazanmıştır. Bu yönüyle hayvan tasviri, Arap toplumunun tabiatla kurduğu ilişkinin poetik dile dönüşmüş yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Hayvan imgesini şiirin merkezine yerleştiren şairlerden biri de el-Mütelemmis ed-Dubey'îdir. Şair, hayvanların hareketlerini, davranışlarını ve tabiat içindeki konumlarını insan psikolojisi ve toplumsal hayatla ilişkilendirerek çok yönlü bir sembolik yapı içinde işlemiştir. Özellikle sürgün tecrübesi, Amr b. Hind ile yaşadığı siyasal gerilim ve kabile aidiyeti etrafında şekillenen hayatı, şiirlerinde yer alan hayvan imgelerinin anlam dünyasını doğrudan etkilemiştir. Bu sebeple el-Mütelemmis'in şiirlerinde hayvan, kimi zaman korku ve kaçışın, kimi zaman direniş ve meydan okuyuşun, kimi zaman ise aşağılanma ve siyasal baskının sembolik karşılığı hâline gelmiştir. Şairin teşbih, istiare ve tasvir gücünü yoğun biçimde kullanması da bu imgelerin şiirde estetik kazanmasını sağlamıştır.

el-Mütelemmis üzerine yapılan akademik çalışmalar, şairin şiirini farklı yönlerden ele almış ve önemli katkılar sunmuştur. Abdurrahmân b. Nâsır es-Saîd, *Kasîdâtu'l-Mütelemmis ed-Dubey'î: "Tuayyirunî Ummî Ricâl ve en Terâ"* – *Kirâe fi' İşkâlât ve Tercîhi'r-Rivâyât* adlı çalışmasında şairin kasidelerindeki rivayet problemlerini ve metin tercihlerini incelemiştir. Cinân Muhammed Abdülcelil ise *Muhâtabetü'z-Zât fi Sîniyyeti'l-Mütelemmis ed-Dubey'î* başlıklı çalışmasında şairin iç konuşma biçimlerini ve benlik

söylemini ele almıştır. Muhammed Ali Dekka'nın *el-Mütelemmis Şâiru's-Sevra ve'l-Menfâ* adlı çalışması ise şairin sürgün ve isyan ekseninde şekillenen siyasî tavrına odaklanmıştır.

Bunun yanında İsmâ Hüseyin Abdulkerîm Berham, *Şiiriyetu'n-Nesaki's-Sekâfi: Dirâse Sekâfiyye fi Şiiri'l-Mütelemmis ed-Dubey'î* çalışmasında şairin şiirini kültürel örüntüler bağlamında incelemiş; Esmâ Kemâl Abdulganî ise *Eserü'l-Mekân ve İnikâsâtühû fi's-Sûreti's-Şiiriyeye inde'l-Mütelemmis ed-Dubey'î* eserinde mekânın şiirsel imgeye etkisini merkeze almıştır. Muhammed Ahmed Ebû Nubût'un *İhtilâfu'r-Rivâye ve Eseruhû fi't-Tevcihi'l-Belâgî* çalışması rivayet farklılıklarının belâgî sonuçlarını ele alırken Mervân b. Muhammed Kammâş'ın *el-Hanîn ilâ'l-Vatan fi's-Şiiri'l-Câhilî: el-Mütelemmis ed-Dubey'î Nemûzecen* çalışması Câhiliye şiirinde vatan hasreti temasını şair üzerinden değerlendirmiştir.

Görüldüğü üzere mevcut çalışmaların büyük çoğunluğu şairin siyasî kimliği, sürgün hayatı, rivayet problemleri veya şiirsel söylemi üzerinde yoğunlaşmış; hayvan imgesini müstakil ve bütüncül bir inceleme konusu olarak ele almamıştır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu dikkate alarak el-Mütelemmis'in şiirlerinde yer alan hayvan imgelerini “varlık ve anlam” ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada metin merkezli ve betimleyici analiz yöntemi esas alınmış; şiirlerde geçen hayvan tasvirleri şairin hayatı, toplumsal çevresi ve siyasî tecrübeleriyle ilişkilendirilerek değerlendirilmiştir. Böylece çalışmada hayvanın Câhiliye şiirindeki sembolik ve düşünsel işlevi ortaya konulurken el-Mütelemmis'in şiir dünyasına dair daha bütüncül bir okuma sunulması hedeflenmiştir.

1. el-Mütelemmis'in Hayatı ve Nesebi

el-Mütelemmis ed-Dubey'î, Câhiliye şiirinin az şiir söylemesine rağmen güçlü tesir bırakmış şairleri arasında yer almaktadır. Klasik kaynaklarda onun şiir miktarının sınırlı olduğu belirtilmekle birlikte, özellikle hicivde ulaştığı sert üslup, yoğun anlam katmanları ve dikkat çekici tasvir gücü sebebiyle seçkin şairler arasında zikredilmiştir. Nesebi konusunda kaynaklar büyük ölçüde ittifak hâindedir. Buna göre şairin tam adı Cerîr b. Abdülmesîh b. Zeyd b. Abdullâh b. Zeyd b. Devfen b. Harb b. Vehb b. Ahmes b. Dubeiyye'dir ve nesebi Rebîa yoluyla Adnân'a kadar ulaşmaktadır. “el-Mütelemmis” lakabı ise şairin bir şiirinde kullandığı ifadeden doğmuştur. Kır hayatını tasvir ettiği bir beyitte mavi karasinek için kullandığı “el-mütelemmis” kelimesi zamanla onun lakabı hâline gelmiştir:⁴

⁴ el-Mütelemmis ed-Dubey'î, *Divânu Şiiri'l-Mütelemmis ed-Dubey'î*, thk. Hasan Kâmil es-Sayrafi (Kahire: Mahedu'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, 1970), 7-9; Ali b. el-Hüseyin Ebû'l-Ferec

فَهَذَا أَوَانُ الْعِرْضِ جُنَّ ذَبَابُهُ   زَنَابِيرُهُ وَالْأَزْرُقُ الْمَتَلَيْسُ

*Ird vadisinin vakti geldi; sinekler çoğaldı,
Arılar yayıldı, mavi karasinekler etrafı sardı.*

Bu beyit, şairin tabiat gözlemindeki dikkatini ve çevresindeki unsurları şiir diline dönüştürme kabiliyetini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Nitekim şiirlerinde tabiat tasvirlerinin güçlü bir gözlem yeteneğine dayanması, onun şiir dünyasının temel karakteristiklerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Lakabının dahi bir tabiat unsurundan doğmuş olması, şairin çevresiyle kurduğu ilişkinin kimliğine nasıl yansıdığını göstermektedir.

el-Mütelemmis'in hayatı, kabile aidiyeti ve nesep tartışmaları etrafında şekillenen sosyal gerilimlerle yakından ilişkilidir. Rivayetlere göre çocukluk ve gençlik yıllarının önemli bir kısmını dayıları olan Benî Yeşkur arasında geçirmiştir. Bu durum, zamanla nesep aidiyetine dair bazı tartışmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Lahmî hükümdarı Amr b. Hind'in (ö. 569) şairin nesebi hakkındaki şüphelerini gidermek amacıyla Benî Yeşkur'un ileri gelenlerine başvurması, bu meselenin dönemin siyasî ve toplumsal atmosferinde taşıdığı önemi göstermektedir. Rivayetlerde el-Hâris b. et-Tevem el-Yeşkurî'nin (ö.?) şairi kendi soyuna nispet etmeye yönelik tavrının el-Mütelemmis'i rahatsız ettiği ve şairin buna şiir yoluyla karşılık verdiği aktarılmaktadır. el-Mütelemmis'in bu bağlamda söylediği beyitler, nesep tartışmasının ötesinde Câhiliye toplumunda şeref ve asalet anlayışının hangi değerler etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır:⁵

أَخَا كَرِمٍ إِلَّا بَأْنَ يَتَكْرَمَا   يُعَيِّرُنِي أُمِّي وَلَنْ تَرَى
أَلَا إِنَّمِي مِنْهُمْ وَإِنْ كُنْتُ أَيْنَمَا   أَمُنْتَفِيًّا مِنْ نَصْرِ بُهَيْثَةَ خَلْتَنِي

el-İsfehânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, thk. İhsân Abbâs vd. (Beyrut: Dâru Sadır, 2008), 146; İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli's-Suarâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1952), 179; İbn Kuteybe ed-Deyneverî, *eş-Şiir ve's-Suarâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Maârif, t.y.), 131; İbn Hazm el-Endülüsi, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdusselâm Harun (Kahire: Dâru'l-Maârif, t.y.), 293; İbn Mâkûlâ Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh b. Cafer b. Cafer Sadu'l-Melik, *el-İkmâl fî Refi'l-İrtiyâb ani'l-Mutelîf ve'l-Muhtelif fi'l-Esmâ ve'l-Kunâ ve'l-Ensâb* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 47; Ebû Abdillâh el-Merzubânî, *el-Muvaşşah fî Meâhizi'l-Ulemâ ale's-Suarâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 94.

⁵ el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli's-Suarâ*, 179.

*Bazıları annem üzerinden beni ayıplıyor;
Oysa asalet, insanın kendi duruşuyla anlam kazanır.
Beni Nasr b. Buhse soyundan kopmuş mu sandın?
Bil ki ben onlardanım, nerede bulunursam bulunayım!*

Bu beyitlerde şair, nesebin tek başına yeterli bir üstünlük ölçütü olmadığını; asaletin davranış, karakter ve duruşla anlam kazandığını vurgulamaktadır. Şiirin savunmacı tonu, el-Mütelemmis'in kimlik algısını ve toplumsal baskıya karşı geliştirdiği direniş dilini de yansıtmaktadır. Bu yönüyle şiir, bir cevap olmanın ötesinde Câhiliye toplumunun kabile merkezli değer sistemine dair önemli ipuçları da taşımaktadır.

Kaynaklarda babasının kabilesi içerisinde Hristiyanlığı benimseyen ilk kişilerden biri olduğu belirtilen el-Mütelemmis, dinî ve kültürel geçişlerin yaşandığı bir çevrede yetişmiştir. Şiirlerinde yer alan mekân tasvirlerinden hareketle Irz vadisi civarında, yaklaşık 525 yılı dolaylarında doğduğu kabul edilmektedir.⁶ Şairin edebî kişiliği hakkında bilgi veren klasik kaynaklar, onun özellikle hiciv ve fahr şiirlerinde güçlü bir söyleyişe sahip olduğunu kaydetmektedir. İbn Sellâm'ın (757/846) onu Câhiliye şairlerinin yedinci tabakası içerisinde değerlendirmesi ve "mukillûn muhkimûn" olarak nitelenen şairler arasında zikretmesi, şiirlerinin sayı bakımından sınırlı olmasına rağmen yüksek bir edebî niteliğe sahip olduğunu göstermektedir.⁷

el-Mütelemmis'in hayatındaki en önemli kırılma noktası, Lahmî hükümdarı Amr b. Hind ile yaşadığı siyasî gerilimdir. Rivayetlere göre şair, yeğeni Tarafa b. el-Abd (543-569) ile birlikte bir süre Lahmî sarayında bulunmuş; ancak zamanla hükümdarı hedef alan hicivleri sebebiyle gözden düşmüştür. Amr b. Hind'in iki şaire mühürlü mektuplar vererek Bahreyn Valisi Rabîa b. al-Hâris el-Abdî'ye (Mükaber/ö.?) göndermesi ve bu mektupların gerçekte birer ölüm fermanı olduğunun anlaşılması, Arap edebiyat tarihinde derin iz bırakan hadiselerden biri hâline gelmiştir.⁸ Yolculuk sırasında el-Mütelemmis'in şüphelenerek mektubu açtırması ve ardından sahifeyi el-Hîre (Kâfir) nehrine atarak kaçması, onun hayatını

⁶ Ali Şakir Ergin, "Mütelemmis", *TDV İslam Ansiklopedisi* (DİA) (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/190-191.

⁷ el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli's-Şuarâ*, 179; Bu tasnif, es-Suyûtî (1445-1505) tarafından *el-Muzhirde*, İbn Reşîk tarafından ise *el-Umde'* de nakledilmiştir. Bk. Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luga*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim vd. (Kahire: Matbaatu İsa el-Halebî, 1942), 476; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde fî Sinâati's-Şiir* (Kahire: Matbaatu's-Seâde, 1907), 54.

⁸ Luvîs Şeyhû el-Yesûî, *Şuârâu'n-Nasrâniyye* (Beyrut: Matbaatu'l-Âbâi'l-Yesûiyyîn, 1890), 330-349; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2006), I/156-157.

kurtarmış; Tarafa ise mektubu açmayı reddettiği için öldürülmüştür.⁹ Şairin bu olay üzerine söylediği rivayet edilen beyitler, onun korku, kuşku ve hayatta kalma mücadelesini şiirsel bir atmosfer içinde yansıtmaktadır:¹⁰

وَأَلْقَيْتُهَا بِاللَّيْلِ مِنْ جَنْبِ كَافِرٍ   كَذَلِكَ أَقْنُو كُلَّ قَيْطٍ مُضَلَّلٍ
رَمَيْتُ بِهَا حَتَّى رَأَيْتُ مَدَادَهَا   يَطُوفُ بِهَا التَّيَّارُ فِي كُلِّ جَدْوَلٍ

Nehrin kıvrımında, Kâfir'in kıyısına bıraktım onu.

*Benim adaletim budur: insanı yoldan çıkararak her sahife akıntıya verilir.
O kâğıtla ben de ölüydüm bir an, mürekkebi çözülüp suya karışana kadar;
akıntı onu döndürüp durdu her küçük yatağın içinde.*

Bu beyitlerde dikkat çeken husus, ölüm tehdidi karşısında yaşanan psikolojik gerilimin tabiat unsurlarıyla iç içe verilmesidir. Akıntı, mürekkep ve sahife imgeleri, şairin zihnindeki ölüm duygusunu somutlaştıran şiirsel unsurlara dönüşmektedir. Söz konusu hadise, daha sonraki dönemlerde “sahîfetü'l-Mütelemmis” şeklinde darbimesel hâline gelmiş ve ölüm fermanını farkında olmadan taşıyan kimseyi ifade eden kültürel bir metafora dönüşmüştür.¹¹

Hayatı boyunca asi ve mağrur bir karakter sergileyen el-Mütelemmis, bu ruh hâlini şiirlerine açık biçimde yansıtmıştır. Şiirlerinde hiciv, fahr, itâb ve hikmet temaları öne çıkarken özellikle sert hiciv diliyle dikkat çekmiştir. Uzun yolculuklar yapması sebebiyle şiirlerinde Farsça ve Rumca kelimelere de rastlanmaktadır. Şiirleri dağınık hâlde günümüze ulaşmış; en geniş malzeme *el-Egânî*'de korunmuştur. Divanı ise Ebû Amr eş-Şeybânî (728-821), Ebû Ubeyde Mamer b. Müsennâ (728-824), el-Asmaî (741-831) ve Ali b. Mugîre el-Esrem (ö. 846) gibi önde gelen râvi ve dilciler

⁹ Bu hadise, sonraki dönemlerde bazı araştırmacılar tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Charles Pellat, sahîfetü'l-Mütelemmis hikâyesini kadim Yunan anlatılarından “La lettre de Bellérophon” ile benzeştirirken Tâhâ Hüseyin ve Carl Brockelmann gibi isimler bu kıssanın uydurma olabileceğini ileri sürmüştür. Buna karşılık, söz konusu darbimeselin sahâbî Uyeyne b. Hısn ve Kâdî Şüreyh'in sözlerinde ayrıca Ferezdak'ın şiirinde yer alması, bu rivayetin erken dönemden itibaren bilindiğini ve kültürel hafızaya yerleştiğini göstermektedir. Detaylı bilgi için bk.: Ergin, “Mütelemmis”, 32/190-191.

¹⁰ ed-Dubey'î, *Divân*, 65.

¹¹ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed *ez-Zemahşerî, el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim- Ali el-Biccâvî (Kahire: Matbaatu İsa el-Halebî, 1945), 13; Şerîf el-Murtadâ, *Emâli'l-Murtadâ Gururu'l-Fevâid ve Dureru'l-Kalâid*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Matbaatu İsa el-Halebî, 1954), 1/184; Ebû Bekr İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luga* (Haydarâbâd er-Rukn: Dâiretu'l-Maârif el-Osmaniyye, 1927), 1/190; İbn Abdürabbîh el-Kurtubî el-Endülüsî, *el-İkdu'l-Ferîd*, thk. Muhammed Saîd el-Aryân (Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyye, 1941), 3/356.

tarafından nakledilmiştir. On yedi kaside ile çeşitli kıta ve beyitlerden oluşan bu divan, Hasan Kâmil es-Sayrafi (1908-1984) tarafından neşredilmiştir.¹²

2. el-Mütelemmis'in Şiirinde Hayvan

Tabiat, Câhiliye şiirinin kurucu unsurlarından biri olarak Arap insanının yaşadığı çevreyi, hayat anlayışını ve varlık tecrübesini şiirsel hafızaya taşıyan temel alanlardan birini oluşturmaktadır. Çöl hayatının sertliği, sürekli hareket hâlinde olmayı zorunlu kılan göçebe yaşam biçimi ve hayatta kalma mücadelesi, insan ile hayvan arasında güçlü ve kaçınılmaz bir ilişki meydana getirmiştir. Bu sebeple hayvan, Câhiliye şiirinde korku, güç, sabır, saldırı, korunma ve aidiyet gibi insanî tecrübeleri taşıyan sembolik bir varlık olarak yer almıştır.¹³ Rivayetlerde yolunu kaybeden birinin köpek sesi çıkararak yerleşim yerini bulmaya çalıştığından aktarılması, hayvanın Câhiliye zihnindeki yön gösterici ve kurtarıcı işlevini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.¹⁴

Bu gelenek içerisinde el-Mütelemmis ed-Dubey'î, hayvan imgesini en yoğun ve en bilinçli biçimde kullanan şairlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Şairin kasidelerinde deve, at, eşek, aslan, köpek, kuş ve yılan gibi birçok hayvan türü geniş tasvirlerle yer almıştır. Bu hayvanlar fiziksel özelliklerinin ötesinde psikolojik, siyasî ve toplumsal anlam katmanlarıyla şiire dâhil edilmiştir. el-Mütelemmis'in şiirlerinde hayvan, çoğu zaman insanın kaderine ortak olan canlı bir varlık görünümündedir. Şair, hayvanların hareketlerini, seslerini, korkularını ve dirençlerini büyük bir gözlem gücüyle aktarmış; onları kendi iç dünyasının ve yaşadığı siyasî gerilimlerin şiirsel yansımasına dönüştürmüştür. Bu yönüyle hayvan imgesi, el-Mütelemmis'in şiirinde anlam kurucu temel poetik yapılardan biri hâline gelmiştir.

2.1. Deve (الإبل)

Deve, Câhiliye toplumunun sosyal ve ekonomik hayatında merkezî bir konuma sahip olduğu gibi şiirde de dayanıklılık, sabır ve hayatta kalma iradesinin güçlü sembollerinden biri olarak kullanılmıştır. Çöl şartlarına uyum sağlayabilmesi, uzun mesafeleri aşabilmesi ve susuzluğa karşı direnci sebebiyle deve, Arap insanının gündelik hayatında vazgeçilmez bir yere sahip olmuştur. Bu durum, Câhiliye şiirine de doğrudan yansımıştır. Deve, çoğu zaman yolculuk, ayrılık, sürgün ve mücadele tecrübelerinin şiirsel taşıyıcısına dönüşmüştür. el-Mütelemmis'in şiirlerinde deve, bu geleneksel

¹² el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli's-Şuarâ*, 152; Şeyhû el-Yesûî, *Şuârâu'n-Nasrâniyye*, 330-349.

¹³ Ali el-Batal, *es-Sûra fi's-Şiiri'l-Arabî Âhiri'l-Karni's-Sânî el-Hicrî* (Beyrut: el-Fecru'l-Arabî, 1980), 123.

¹⁴ Seyyid Nevfel, *Şiiru't-Tabâa fi'l-Edebi'l-Arabî* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1987), 31.

işlevi korumakla birlikte şairin şahsî tecrübeleriyle birleşerek daha derin bir sembolik anlam kazanmıştır. Özellikle sürgün, kaçış ve siyasî baskı etrafında şekillenen şiirlerinde deve, şairin kaderine eşlik eden sadık bir yol arkadaşı görünümündedir. Şair, Benî Bekr kabilesinin uğradığı baskı ve aşağılanmayı anlatırken insanların mallarını aceleyle develere yükleyerek yola koyulmalarını tasvir etmiştir. Burada deve, göçün ve zorunlu hareketliliğin merkezinde yer alan temel unsur hâline gelmektedir. Beyitlerde dikkat çeken husus, develerin sıradan bir binek hayvanı olarak değil; adeta insan gibi hisseden ve özlem duyan canlılar şeklinde sunulmasıdır:¹⁵

وَالظُّلْمُ يُنْكِرُهُ الْقَوْمُ الْمَكَايِسُ
ثُمَّ اسْتَمَرَّتْ بِهِ الْبُرْلُ الْقَنَا عَيْسُ
بَعْدَ الْهُدُوِّ وَشَاقَّتْهَا النَّوَاقِيسُ
كَأَنَّهَا مِنْ هَوَى لِلرَّمْلِ مَسْلُوسُ

شَدُّوا الْجِمَالَ بِأَكْوَارٍ عَلَى عَجَلٍ
كُونُوا كَسَامَةِ إِذْ شَعْفٌ مَنَازِلُهُ
حَنَّتْ قَلُوصِي بِهَا وَاللَّيْلُ مُطَرِّقُ
مَعْقُولَةٌ يَنْظُرُ الْإِشْرَاقَ رَاكِبَهَا

Yükler telaşla develere bağlandı; çünkü zulmü reddedenler ölçüyü bilen kimselerdir.

Samâ gibi olun; yurtları sarp olsa da güçlü develer onu taşımaya devam etti. Gece koyulaştığında develerim özlemle inledi; çan sesleri onları harekete geçirdi.

Binicisi güneşin doğuşunu gözlerken deve, kumlara duyduğu tutkuyla kendinden geçmiş gibiydi.

Bu beyitlerde deve, yalnızca göçü mümkün kılan bir araç değildir. Şair, hayvanın hareketine ve sesine duygusal bir boyut yüklemekte; onu vatana özlem duyan bir insan gibi tasvir etmektedir. Özellikle devenin içli bir özlem duygusuyla inlediği ifadesi şiirin duygusal atmosferini artırmakta; böylece hayvanla insan arasındaki kader ortaklığı görünür hâle gelmektedir. el-Mütelemmis'in deve tasvirlerinde dikkat çeken bir başka husus, hayvanın fiziksel gücü ile psikolojik dayanıklılığın birlikte işlenmesidir. Şairin "el-İs" türü seçkin develeri tasvir ettiği beyitlerde deve, sert çöl coğrafyasını aşabilen iradeli bir varlık olarak sunulmaktadır:¹⁶

وَمِنْ فَلَاحٍ بِهَا تُسْتَوْدَعُ الْعَيْسُ
كَأَنَّهُ فِي حَبَابِ الْمَاءِ مَغْمُوسُ
تَنْجُو بِكُلِّ لَيْلٍهَا وَالرَّأْسُ مَكُوسُ

كَمْ دُونَ أَسْمَاءٍ مِنْ مُسْتَعْمِلٍ قَدَفٍ
وَمِنْ ذُرَى عَلَمٍ نَاءٍ مَسَافَتُهُ
جَاوَزْتُهُ بِأَمُونٍ ذَاتِ مَعْجَمَةٍ

¹⁵ ed-Dubey'î, *Divân*, 80.

¹⁶ ed-Dubey'î, *Divân*, 100.

*Esmâ'ya varmadan önce uzak, aşınmış yolları; izsiz, engin çölleri geçtim,
beyaz, soylu develer (el-İs) oralarda bırakılır.*

*Nice uzak dağ zirvesi ardımda kaldı; sanki suyun kabarcıkları içinde
boğulmuştu.*

*Hepsini sendelemeyen, sert yapılı bir dişi deveyle aştım; göğsüyle yarıp
geçiyor, başıysa taşkınlığından zorla dizginleniyordu.*

Bu beyitlerde deve, irade ve direnç sembolüne dönüşmüştür. Şairin sürgün hayatı düşünüldüğünde bu tasvirlerin yalnızca estetik bir tercih olmadığı anlaşılmaktadır. Deve, burada şairin kendi dayanıklılığının ve hayatta kalma iradesinin şiirsel bir karşılığı olmalıdır. Öte yandan el-Mütelemmis'in Amr b. Hind ile yaşadığı gerilim sonrasında Irak'tan Şam'a kaçışını anlattığı beyitlerde ise deve, korku ve kurtuluş arasındaki ince çizgide hareket eden hayati bir unsur hâline gelmektedir. Şairin es-Simâk (Arktürüs) ve el-Ferkad (Gamma UMİ/Buzağı) gibi yıldız isimlerini kullanarak yön tayin etmesi, şiire hem gerçekçi hem de dramatik bir atmosfer kazandırmaktadır:¹⁷

فَإِذَا نَأَى بِي وَدُهُمْ فَلَيْبَعْدِ
تَذَرُ السَّمَاءَ وَمَهْتَدِي بِالْمَرْقَدِ
عَدَوُ النَّحُوصِ نَخَافُ ضَيْقَ الْمَرْصَدِ
حُلِبَّتْ مَغَابِنُهَا بِرَبِّ مُعْقَدِ
وَجَرَى السَّرَابِ عَلَى مُتُونِ الْجَدَجِدِ
جَذَبَ الْقَرِينَةَ لِلنَّجَاءِ الْأَجْرَدِ

إِنَّ الْعِرَاقَ وَأَهْلَهُ كَانُوا الْهَوَى
فَلْتَتَرَكْنَهُمْ بِلَيْلٍ نَاقَتِي
تَعْدُو إِذَا وَقَعَ الْمَمَرُ بِدَقِّهَا
أُجِدُ إِذَا اسْتَنْقَرْتُمَهَا مِنْ مَبْرَكِ
وَإِذَا الرِّكَابُ تَوَاكَلَتْ بَعْدَ السُّرَى
مَرِحَتْ وَطَاحَ الْمَرْؤُ مِنْ أَخْفَافِهَا

*Irak ve halkı bir zamanlar gönlümdeydi; ama sevgileri uzaklaştıysa varsın
uzak olsun.*

Ey devam, onları gecenin karanlığında geride bırak.

*Simâk yıldızını terk edip Ferkad'a yönelerek koş; dar geçit korkusuyla
hızlanan bir yaban eşiği gibi.*

*Onu çöktüğü yerden kaldırdığımda sağlam yapılıdır, güçlüdür; uyluklarının
içi koyu ve yoğun terle dolar.*

*Gece yolculuğundan sonra öteki develer gevşeyip yavaşladığında sert
toprağın sırtında serap akıp giderken bile*

*O canlanır; beyaz taşlar savrulur ayaklarının altından, sanki ip arkadaşını
çıplak bir hızla kurtuluşa çeker gibi.*

¹⁷ ed-Dubey'î, Divân, 135.

Bu beyitlerde devenin yıldızlara göre yön bulması, onun tecrübeli ve güvenilir bir yol arkadaşı olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Şairin ölüm korkusu, sürgün duygusu ve kaçış psikolojisi doğrudan deve imgesi üzerinden aktarılmıştır. Böylece hayvan tasviri, biyografik tecrübeyi şiirsel yapının merkezine taşımaktadır. Şair, başka bir şiirinde ise devesini sertliği ve sağlamlığı sebebiyle kayaya benzetmiştir. Mektubu nehre attığı sırada onu ölümün pençesinden kurtaran bu deve, yükü sarsılmayan, zorluklardan etkilenmeyen bir varlık olarak tasvir edilmiştir:¹⁸

أَلْقَى صَحِيفَتَهُ، وَنَجَّتْ كُورَهُ
عَنْسٌ إِذَا ضَمَرَتْ تَعَزَّزَ لِحْمُهَا
عَنْسٌ مُدَاخِلَةُ الْقَقَارَةِ عَرْمِسُ
وَإِذَا تَشَدَّدَ بِسِنْعِهَا لَا تَنْبِسُ
وَكَأَنَّ نُقْبَتَهَا أَدِيمٌ أَمْلَسُ
وَجُنَاءٌ قَدْ طَبَّخَ الْهَوَاجِرُ لِحْمَهَا

Sahifeyi attı; semerini sarsılmadan kurtaran sert, sağlam sırtlı, kaya gibi bir deveydi.

Öyle ki zayıfladığında bile eti çözülmez, daha da sıkılaşıyor; semeri iplerle bağlandığında tek bir inleme bile çıkarmaz.

İri yapılıdır; öğle sıcağı etini pişirmiştir sanki, ama omuz başı dümdüz, pürüzsüz bir deri gibidir.

el-Mütelemmis'in şiirlerinde deve bazen savaşın yıkıcılığını anlatan bir mecaza da dönüşmüştür. Şairin savaşı huysuz ve kontrol edilemeyen bir deveye benzetmesi, savaşın kör ve yıkıcı tabiatını görünür kılmaktadır:¹⁹

أَبْلُغُ ضُبَيْعَةَ؛ كَهَلِّهَا وَوَلِيدَهَا
وَالْحَرْبُ تَنْبُو بِالرِّجَالِ وَتَضْرَسُ

*Dubey'a'nın ihtiyarına da çocuğuna da bildir:
Savaş, insanları dişleyen azgın bir deve gibidir.*

Burada deve, alışılmış sabır ve dayanıklılık anlamının dışına çıkarılarak yıkıcı bir gücün metaforu hâline getirilmiştir. Şairin savaş tasvirinde kullandığı "dişleme" fiili, savaşın insan hayatını öğüten acımasız karakterini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Bütün bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde deve, el-Mütelemmis'in şiirlerinde çok katmanlı bir sembolik yapıya sahip görünmektedir. Şairin sürgün hayatı, siyasî baskılar karşısındaki direnci ve çöl hayatıyla kurduğu ilişki, deve imgesinin anlam alanını genişletmiştir.²⁰ Bu sebeple deve, el-Mütelemmis'in şiirlerinde şairin

¹⁸ ed-Dubey'î, *Divân*, 178.

¹⁹ ed-Dubey'î, *Divân*, 215.

²⁰ Sad İsmâîl Şiblî, *el-Uşûlu'l-Fenniyye li's-Şiiri'l-Câhili* (Kahire: Mektebetu Garîb, 1977), 331.

duygularını paylaştığı, kaderine ortak ettiği ve varlık mücadelesini temsil eden sembolik bir figür hâline gelmiştir.

2.2. At (الخيال)

At, Câhiliye Arap toplumunda savaş, asalet ve toplumsal itibarla doğrudan ilişkilendirilen en önemli hayvanlardan biridir. Hız, çeviklik ve dayanıklılık gibi fiziksel özelliklerinin yanında cesaret, mürüvvet ve kahramanlık gibi ahlâkî değerlerin de sembolü olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple at, Câhiliye şiirinde çoğu zaman insan karakterinin ve savaşçı ruhun şiirsel bir uzantısı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Şairler, atın hareketindeki estetiği, savaş meydanındaki çevikliğini ve sahibine duyduğu uyumu ayrıntılı tasvirlerle işlemiş; onu güç ve izzet fikrinin merkezî imgelerinden biri hâline getirmişlerdir.²¹

el-Mütelemmis ed-Dubey'î'nin şiirlerinde de at, sıradan bir binek hayvanı olmanın ötesinde toplumsal güç, direniş ve siyasî meydan okuyuşun sembolü olarak dikkat çekmektedir. Şair, özellikle fahr ve hiciv bağlamındaki şiirlerinde atlı birlikleri kavminin kudretini gösteren temel unsurlar arasında zikretmiş; savaş hazırlığını, hareketliliği ve intikam arzusunu çoğu zaman at imgesi üzerinden görünür kılmıştır. Bu durum, şairin yaşadığı siyasî gerilimler ve kabile mücadeleleriyle doğrudan ilişkilidir. Özellikle Amr b. Hind ile yaşadığı çatışmalar, el-Mütelemmis'in şiir dilinde atı direniş ve karşı koyuşun merkezî sembollerinden biri hâline getirmiştir. Şair, kavmiyle övündüğü beyitlerden birinde kendilerine yönelik bir ağırdan alma yahut ilgisizlik görülmesinin zayıflık anlamına gelmeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü onların bünyesinde geceyi konaklamadan geçiren atlı birlikler bulunmaktadır:²²

فقد كان فينا مِقْنَبٌ ما يُعْرِسُ

فإن يك عَنَّا في حُبَيْبٍ تَأَقَلُّ

*Eğer Hubeyb'e karşı bizden bir ağırdan alma görülüyorsa,
Bilin ki içimizde geceyi konaklamadan geçiren bir atlı birlik vardır.*

Bu beyitte geçen "mikneb", düzenli ve sürekli hareket hâlindeki savaşçı süvari birliğini ifade etmektedir. Beyitte at doğrudan zikredilmese de süvari birlikleri üzerinden kurulan yapı, hareket ve saldırı fikrini at imgesi etrafında yoğunlaştırmaktadır. Burada dikkat çeken husus, şiirin toplumsal izzet anlayışını da görünür kılmasıdır. el-Mütelemmis'e göre güçlü

²¹ Sâre Leyzîdî, "el-Hayl fi'ş-Şiiri'l-Câhilî ve'ş-Şiiri'l-Abbâsî", *Mecelletu's-Siyâk*, 9/3 (2025), 10-19.

²² ed-Dubey'î, *Divân*, 244.

bir topluluk, haksızlık karşısında durağan kalmayan ve sürekli harekete hazır bulunan topluluktur. el-Mütelemmis, Amr b. Hind'e hitaben söylediği beyitlerde ise atı açık biçimde siyasî meydan okuyuşun bir parçası hâline getirmektedir. Şair, hükümdarın sahip olduğu sarayların, malların ve adamların onu koruyamayacağını; kavminin mızraklarının ve atlı birliklerinin er ya da geç ona ulaşacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda at, saldırı gücünün ve askerî hazırlığın merkezinde yer almaktadır:²³

فَلَيْنُ تَعِشُنْ فَلْيَبْلُغُنْ   أَرْمَأْحُنَا مِنْكَ الْمُحْتَنُّ
أَبْقَتْ لَنَا الْأَيَّامُ وَالْأَيَّامُ   لَزِيَّاتُ وَالْعَانِي الْمُرْهَقُ
جُرْدًا بِأَطْنَابِ الْبِيُو   تِ تَعَلُّ مِنْ حَلْبٍ وَتُغْبَقُ

*Eğer hayatta kalırsan, mızraklarımızın sana ulaşacağını da göreceksin.
Günler bize çetin savaşları, yorgun düşmüş tutsakları ve ağır mücadeleleri
bıraktı.*

*Fakat çadır direklerine bağlı doru atlarımız vardır; sabah akşam sütle
beslenirler.*

Bu beyitlerde atların çadır direklerine bağlı tutulması, savaşa hazır bekleyen bir topluluğun disiplinini ve askerî düzenini yansıtmaktadır. Atların sütle beslenmesi ise onların savaş için özel olarak yetiştirildiğini ve büyük bir değer gördüğünü göstermektedir. Şairin “Cürd” kelimesini kullanması, savaş atlarının seçkinliğini ve fiziksel üstünlüğünü vurgulayan önemli bir ayrıntıdır. Beyitlerde dikkat çeken bir başka husus, savaş hazırlığı ile toplumsal hafızanın aynı yapı içinde verilmesidir. “Günlerin bıraktığı çetinlikler” ifadesi, geçmiş mücadelelerin topluluk üzerinde bıraktığı sertliği göstermekte; atlar ise bu mücadelenin devam edeceğini simgelemektedir. Böylece at, kabile hafızasını, direniş iradesini ve intikam duygusunu taşıyan sembolik bir unsur hâline gelmektedir.

el-Mütelemmis'in şiirlerinde deve daha çok sabır, sürgün ve uzun yolculukla ilişkilendirilirken at; hız, saldırı, hareket ve mücadele fikrinin temsilcisi olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle at imgesi, şairin siyasî ve toplumsal duruşuyla doğrudan bağlantılıdır. Özellikle baskıya boyun eğmeme, izzeti koruma ve düşmana karşı sürekli teyakkuz hâlinde bulunma düşüncesi, şiirlerde at üzerinden sembolik bir anlatıma dönüştürülmüştür. Bütün bu örnekler değerlendirildiğinde el-Mütelemmis'in şiirinde at, savaşçı ruhun, toplumsal gücün ve siyasal direnişin en belirgin sembollerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

²³ ed-Dubey'i, *Divân*, 245.

2.3. Eşek (الحمارة الوحشي والأهلي)

el-Mütelemmis'in şiirinde eşek imgesi, çoğunlukla zillet, pasiflik ve irade kaybı ile ilişkilendirilmiştir. Câhiliye şiirinde yaban eşiği çoğu zaman sürat, dayanıklılık ve çeviklik gibi özellikleriyle olumlu bir çerçevede ele alınırken el-Mütelemmis'in bazı beyitlerinde eşek, toplumsal aşağılanmayı kabullenen insan tipinin sembolüne dönüşmüştür. Bu yönüyle şair, hayvanın fiziksel özelliklerinden çok çağrıştırdığı psikolojik ve ahlâkî durumu öne çıkarmıştır. Özellikle izzet, intikam ve kabile onuru etrafında şekillenen şiirlerinde eşek imgesi, teslimiyetin ve edilgenliğin eleştirisini görünür kılan güçlü bir unsur hâline gelmiştir. el-Mütelemmis'in kavmini Amr b. Hind'e karşı harekete geçmeye çağırdığı beyitlerde bu durum görülmektedir. Şair, uğranılan hakaretin yalnızca diyet alınarak ortadan kaldırılamayacağını, zilletin ancak karşı koyuş ve intikamla silinebileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda mızrağa yanını açmış bir yaban eşiği benzetmesi dikkat çekmektedir:²⁴

فالعبدُ عبدُكمُ اقتلوا بأخيكمُ   كالعيرِ أعرَضَ جنبَهُ للمطرِ

Köle sizin kölenizdir; kardeşiniz için öldürün!

Yoksa mızrağa yanını açmış bir yaban eşiği gibi olursunuz.

Bu beyitte geçen "el-ayr" kelimesi yaban eşiğini ifade etmektedir. Şairin kurduğu benzetmede eşek, kendisine yönelen tehdidi engelleyemeyen ve savunmasız kalan bir varlık görünümündedir. "Yanını mızrağa açmak" ifadesi ise korunmasızlığı ve kaçınılmaz biçimde aşağılanmayı çağrıştırmaktadır. Beytin temel vurgusu, zillet karşısında sessiz kalmanın insanı iradesiz bir varlığa dönüştüreceği düşüncesidir. Bu sebeple eşek imgesi, burada onurunu koruyamayan insanın sembolik karşılığına dönüşmektedir. el-Mütelemmis, eşek imgesini başka bir beyitte doğrudan zillet kavramıyla ilişkilendirmiştir. Şair, izzet sahibi insanın aşağılanmayı kabul etmeyeceğini, buna karşılık iradesini kaybetmiş kimselerin zilleti sıradan bir durum gibi yaşayacağını ifade etmiştir:²⁵

إِنَّ الْهَوَانَ جَمَارُ الْقَوْمِ يَعْرِفُهُ   وَالْحُرُّ يُنْكِرُهُ وَالرَّسَالَةُ الْأَجْدُ

Zilleti, kavmin eşiği bile tanır;

Hür insan ise onu reddeder, iradesi sağlam olan boyun eğmez.

²⁴ ed-Dubey'î, *Divân*, 152.

²⁵ ed-Dubey'î, *Divân*, 201.

Bu beyitte dikkat çeken husus, “hür insan” ile “eşek” arasında kurulan sembolik karşıtlıktır. Şair, zillete alışmayı aşağı tabiatlı bir davranış olarak görmekte; özgürlüğü ve onuru ise insanın temel ayırt edici niteliği şeklinde değerlendirmektedir. Bu şiirin devamında el-Mütelemmis, kavmini tarihsel örnekler üzerinden harekete geçmeye çağırmmıştır. Bekr b. Vâil'in aşağılanmayı kabul etmeyerek karşı koyuşunu övgüyle anarken Abdulkays'ın edilgen tavrını sert biçimde eleştirmiştir. Şair, zillete rıza gösteren insanları bağlı bir eşeğe benzeterek bu hayvanın sürekli yük taşımaya, dövülmesine ve aşağılanmasına rağmen hiçbir tepki göstermemesini sembolik bir anlatıma dönüştürmüştür:²⁶

ولا تكونا كَعَبْدِ الْقَيْسِ إِذْ قَعَدُوا   كُونُوا كَبَكْرٍ كَمَا قَدْ كَانَ أَوْلَكُمُ
إِلَّا الْأَدْلَانَ: عَيْرُ الْأَهْلِ وَالْوَتِدِ   وَلَنْ يُقِيمَ عَلَى خَسْفٍ يُسَامُ بِهِ
وَذَا يُشَجُّ فَمَا يَرْتِي لَهُ أَحَدٌ   هَذَا عَلَى الْخَسْفِ مَرْبُوطٌ بِرَمْتِهِ

İlk atalarınız nasıl Bekr idiye siz de öyle olun; Abdulkays gibi oturup kalmayın.

Dayatılan aşağılanmaya iki zelil şey katlanır: evcil eşek ve yere çakılmış kazık.

Biri ipiyle bağlıdır; ötekinin başına vurulur ama kimse hâline acımaz.

Bu beyitlerde eşek, pasifliğin ve boyun eğmenin en belirgin sembolü hâline gelmektedir. Şairin “bağlı eşek” tasviri, iradesini kaybetmiş ve hareket kabiliyeti elinden alınmış insan tipini çağrıştırmaktadır. Eşeğin kazıkla birlikte zikredilmesi ise dikkat çekicidir. Her ikisi de kendilerine yönelen baskıya karşı koyamayan, edilgen ve hareketsiz varlıklar olarak düşünülmektedir. el-Mütelemmis'in eşek imgesini özellikle siyasî ve toplumsal bağlamlarda kullanması, onun şiir anlayışındaki eleştirel yönü de ortaya koymaktadır. Şair, hayvan tasvirini toplumsal bilinç ve direniş çağrısının parçası hâline getirmiştir. Bu sebeple eşek, el-Mütelemmis'in şiirlerinde zillete alışan insanın trajik sembolü olarak belirginleşmektedir.

2.4. Aslan (الليث)

Aslan, Câhiliye şiirinde güç, cesaret ve savaşçı karakterin en belirgin sembollerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Şairler, savaş meydanındaki kahramanları ve süvarileri çoğu zaman aslana benzetmiş; heybet, cesaret ve hâkimiyet duygusunu şiirsel bir imgeye dönüştürmüşlerdir. Bu sebeple aslan, Câhiliye şiir geleneğinde hem hayranlık uyandıran bir kudretin hem

²⁶ ed-Dubey'i, *Divân*, 206.

siyasî bir eleştiri aracına dönüşmesi, el-Mütelemmis'in şiir anlayışının önemli yönlerinden birini ortaya koymaktadır. Şair, hayvan tasvirini estetik toplumsal ve siyasî gerçekliği görünür kılan sembolik bir yapı hâline getirmektedir. Özellikle Amr b. Hind ile yaşadığı gerilim düşünüldüğünde aslan benzetmesinin doğrudan iktidarın baskıcı doğasına yöneltilmiş bir eleştiri taşıdığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak aslan, el-Mütelemmis'in şiirlerinde geleneksel anlamıyla cesaret ve kudretin sembolü olmayı sürdürmekle birlikte daha çok baskı, zorbalık ve geçici siyasî gücün metaforu olarak belirginleşmektedir. Aslan, el-Mütelemmis'in şiirinde hem heybet uyandıran hem de ahlâkî sorgulamaya açık çok katmanlı bir sembole dönüşmektedir.

2.5. Köpek (الكلب)

Köpek, Câhiliye şiirinde Arap toplumunun gündelik hayatını, toplumsal ilişkilerini ve ahlâk anlayışını yansıtan önemli imgelerden biridir. Avcılık, muhafazlık ve yol arkadaşlığı gibi işlevleri sebebiyle çöl hayatının vazgeçilmez unsurları arasında yer alan köpek, şiirde bağlama göre anlam kazanmıştır. Bazı beyitlerde sadakat, koruyuculuk ve vefa ile ilişkilendirilirken bazı metinlerde aşağılanma, değersizlik ve sefaletin sembolü hâline gelmiştir. Bu durum, köpek imgesinin Câhiliye şiirindeki esnek ve dinamik yapısını göstermektedir. Özellikle gece sahnelerinde havlayan bekçi köpekleri ya da av yolculuklarına eşlik eden av köpekleri, Arapların çöl hayatıyla kurduğu ilişkinin şiirsel hafızaya dönüşmüş örnekleri arasında yer almaktadır. el-Mütelemmis'in şiirlerinde köpek imgesi çoğu zaman hiciv bağlamında öne çıkmıştır. Şair, özellikle Amr b. Hind'i hedef aldığı beyitlerde köpeği değersizlik ve işe yaramazlık çağrışımı taşıyan bir sembol olarak kullanmıştır. Ancak burada dikkat çeken husus, köpeğin genel anlamda aşağılanan bir hayvan olarak değil; niteliksiz, uyuz ve başarısız bir av köpeği üzerinden tasvir edilmesidir. Böylece şair, doğrudan hayvanı değil, hayvanın en değersiz formunu hiciv aracına dönüştürmüştür:²⁹

لو كنت كلب قنيص كُنتَ ذا جُدَدٍ   تكونُ أَرَبْتُهُ في آخرِ المرَسِ
لعواً حريصاً يقولُ القانصانِ لَهُ   قُبِّحَتْ ذا أنْفِ وَجْهٍ تَمَّ مُنْتَكَسِ

Av köpeği olsaydın boynunda yamalı bir tasma bulunurdu; ipin en sonunda sürüklenen değersiz bir köpek olurdu.

Obur ve hırslı hâlinle avcılar sana şöyle seslenirdi: "Yazıklar olsun sana! Çirkin yüzlü, başarısız ve işe yaramaz!"

²⁹ ed-Dubey'î, *Divân*, 299.

Bu beyitlerde köpek, işlevsizliğin ve ahlâkî düşüklüğün sembolü olarak kullanılmıştır. Şairin “ipin en sonundaki köpek” tasviri, değersizlik ve itibarsızlık hissini güçlendirmektedir. Özellikle avcılarının köpeği azarlaması, Amr b. Hind’in otoritesine yöneltilmiş aşağılayıcı bir hiciv niteliği taşımaktadır. Burada dikkat çeken husus, şairin fiziksel tasviri psikolojik ve siyasî bir eleştiriye dönüştürmesidir. Görünürde hükümdar olan kişi, şiirde işe yaramayan bir av köpeği seviyesine indirgenmiştir. Böylece köpek, siyasal otoriteyi küçük düşüren güçlü bir poetik araca dönüşmüştür. Öte yandan el-Mütelemmis’in şiirlerinde köpek imgesi bazen cömertlik ve misafirperverlik kültürünün habercisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şairin gece vakti geçen bir yolcu ve havlayan köpekleri tasvir ettiği beyitler, Câhiliye toplumundaki misafir ağırlama anlayışını yansıtan dikkat çekici örnekler arasındadır:³⁰

وَمُسْتَنْبِحٍ تَسْتَكْشِفُ الرِّيحُ ثَوْبَهُ
عَوَى فِي سَوَادِ اللَّيْلِ بَعْدَ اِعْتِسَافِهِ
فَجَاوَبَهُ مُسْتَسْمِعَ الصَّوْتِ لِلنَّدَى
يَكَادُ إِذَا مَا أَبْصَرَ الضَّرِيفَ مُقْبِلًا
لَيْسَقُطَ عَنْهُ وَهَوَ بِالثَّوْبِ مُعْصِمٌ
لَيَنْبَحُ كَلْبٌ أَوْ لِيُوقِظَ نَوْمٌ
لَهُ عِنْدَ اِتِّبَانِ الْمُهَيَّبِينَ مَطْعَمٌ
يُكَلِّمُهُ مِنْ حُبِّهِ وَهَوَ أَعْجَمٌ

Rüzgârın örtüsünü kaldırmaya çalıştığı bir köpek vardır; fakat o, örtüsüne sıkıca tutunur.

Uzun yolculuğun ardından gecenin karanlığında ulur ya bir köpek cevap versin ya da uyuyanlar uyansın diye.

Derken sesine, cömertliğiyle tanınan bir evin köpeği karşılık verir; o evde gece gelenler için mutlaka yiyecek vardır.

Misafiri yaklaşırken gördüğünde ise sevgisinden neredeyse onunla konuşacak hâle gelir; dili yoktur ama sevinci açıktır.

Bu beyitlerde köpek, sert çöl gecesinin yalnızlığını ve yolculuğun yorgunluğunu hissettiren canlı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk sahnede rüzgârla mücadele eden köpek, çöl hayatının zorluğunu yansıtırken ikinci sahnede misafirperver bir evin habercisine dönüşmektedir. Özellikle “misafiri görünce konuşacak hâle gelmesi” şeklindeki tasvir, köpeğin ev sahibinin cömertliğine alışmış olduğunu göstermektedir. Burada köpek, evin ahlâkî karakterini temsil eden canlı bir işaret hâline gelmektedir. Şairin bu sahnede ses unsurunu öne çıkarması ise korku ya da tehdit değil; insanı güvenli bir mekâna yönlendiren bir çağrı işlevi görmektedir. Böylece köpek, çöl hayatının yalnızlığı içerisinde güven ve barınma duygusunu temsil eden

³⁰ ed-Dubey’i, *Divân*, 315.

bir sembole dönüşmektedir. Bütün bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde köpek, el-Mütelemmis'in şiirlerinde bazen değersizlik ve işlevsiz gücün sembolü olarak hiciv diline taşınırken bazen de sadakat, koruyuculuk ve misafirperverlik kültürünün temsilcisi şeklinde kullanılmaktadır.

2.6. Kuş (الطَّيْر)

Kuşlar, Câhiliye şiirinde insanın iç dünyasını, psikolojik kırılmalarını ve toplumsal konumunu dolaylı biçimde yansıtan en işlevsel tabiat imgeleri arasında yer almaktadır. Şairler, kuşların hareketlerinden, seslerinden ve tabiat içerisindeki konumlarından hareketle ayrılık, korku, özlem, güç ve hâkimiyet gibi farklı duygusal durumları sembolik bir anlatıma dönüştürmüşlerdir. Bu sebeple kuş imgesi, bağlama göre bazen uğursuzluk ve kaygının, bazen de kudret ve üstünlüğün işareti hâline gelebilmektedir. Özellikle çöl coğrafyasında kuşların sesleri ve hareketleri, insan psikolojisi üzerinde güçlü çağrışımlar uyandırdığı için şairler tarafından dikkatle gözlemlenmiş ve şiirsel yapının önemli parçalarından biri hâline getirilmiştir.³¹

el-Mütelemmis'in şiirlerinde kuş imgesi, farklı anlam katmanlarıyla kullanılmıştır. Şair, bazı beyitlerde kuşları korku ve uğursuzluk atmosferini derinleştiren bir unsur şeklinde kullanırken bazı beyitlerde kartal ve şahin gibi yırtıcı kuşlar aracılığıyla güç ve hâkimiyet fikrini öne çıkarmıştır. Bunun yanında devekuşu benzetmesi üzerinden korkaklık ve zilleti hicvettiği örnekler de bulunmaktadır. Bu durum, el-Mütelemmis'in kuş imgesini bağlama göre sürekli yeniden anlamlandırıldığını göstermektedir. Şairin Amr b. Hind'den kaçışı sırasında yaşadığı korku ve tedirginliği anlattığı beyitte "el-Mukkâ" (hüthüt toygarı) kuşu dikkat çekmektedir. Câhiliye kültüründe bazı kuş sesleri uğursuzlukla ilişkilendirilmiş; özellikle çöl yolculuklarında duyulan ani sesler yaklaşan tehlikenin işareti olarak yorumlanmıştır. el-Mütelemmis'in söz konusu beyitte bu kuşu tercih etmesi, içinde bulunduğu psikolojik gerilimi görünür kılmaktadır.³²

وَتَكَادُ مِنْ جَزَعٍ يَطِيرُ فَوَادُهَا
إِنْ صَاحَ مُكَّاءُ الضُّحَى مُتَنَكِّسُ

*Kuşluk vakti başını öne eğmiş Mukkâ ötünce,
Korkudan devenin yüreği yerinden uçacak gibi olur.*

³¹ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi*, ed. Sadık Armutlu (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2014), 66.

³² ed-Dubey'î, *Divân*, 184.

Bu beyitte kuş, doğrudan felaket getiren bir unsur değildir; daha çok korkunun şiirsel tetikleyicisi olarak işlev görmektedir. Kaçış hâlindeki insanın sürekli tehdit altında hissetmesi, çevresindeki en küçük sesi bile uğursuzluk işaretine dönüştürmektedir. Böylece kuşun sesi, şairin iç gerilimini büyüten psikolojik bir unsura dönüşmüştür. Beyitte dikkat çeken bir başka ayrıntı, kuşun “mütenekkis” yani başını öne eğmiş şekilde tasvir edilmesidir. Kuşların tabiatında başın dik durması alışılmış bir görüntü iken burada tersine çevrilmiş bir görünüm bulunmaktadır. Bu durum, şiirdeki korku ve karamsarlık atmosferini güçlendiren bir ayrıntı niteliğindedir. Şairin ölüm tehdidi altında bulunduğu düşünüldüğünde kuşun alışılmadık duruşu yaklaşan felaket hissini yoğunlaştırmaktadır. el-Mütelemmis’in şiirlerinde yırtıcı kuşlar ise güç, hâkimiyet ve caydırıcılığın sembolü olarak kullanılmıştır. Şair, kavmiyle iftihar ettiği beyitlerde sahip oldukları kılıçları ve korunaklı yurtlarını anlatırken kartal imgesine başvurmuştur:³³

وَصَوَارِمًا نَعَصَى بِهَا   فِيهَا لَنَا حَصْنٌ وَمَلْزَقٌ
وَمَحَلَّةٌ زوراءَ فِي   حافاتِهَا العِثْبَانُ تَخْفِقُ

Keskin kılıçlarımız vardır; onlarla boyun eğmeyiz, onlar bizim kalemiz ve sığınağımızdır.

Uzak ve korunaklı bir yurdumuz vardır; çevresinde kartallar kanat çırpılmaktadır.

Bu beyitlerde kartallar, siyasî ve askerî gücün sembolü hâline gelmiştir. Kartalların yükseklerde dolaşması, söz konusu yerleşim alanının ulaşılmazlığını ve korunmuşluğunu hissettirmektedir. Özellikle “kanat çırpma” hareketi, sürekli teyakkuz hâlinde olunan bir güç göstergesidir. Şair böylece kendi topluluğunu korku uyandıran ve düşmanı uzak tutan bir güç merkezi şeklinde sunmuştur. el-Mütelemmis’in kuş imgesini hiciv amacıyla kullandığı beyitlerde ise devekuşu dikkat çekmektedir. Şair, Benî Zuhl b. Sa’lebe ile yaşanan çekişmede Beyhes’i korkaklık ve aşağılanmışlıkla itham ederken onu yenilmiş bir devekuşuna benzetmiştir:³⁴

نَعَامَةٌ مَلَأَ صِرْعَ القَوْمِ زَهْطَهُ   يَبَيِّنَ فِي أَثْوَابِهِ كَيْفَ يَلْبَسُ

*Kavmi yere serildiğinde, yenilmiş bir devekuşu gibi kaldı;
Ne bulursa gijiyor, nasıl görüldüğüne bile aldırmyordu.*

³³ ed-Dubey’î, *Divân*, 250.

³⁴ ed-Dubey’î, *Divân*, 116.

Bu beyitte devekuşu, korku ve dağınıklığın sembolü olarak kullanılmıştır. Şairin “ne bulursa giymesi” şeklindeki tasviri, kişilik zayıflığını ve aşağılanmışlık hissini görünür kılmaktadır. Devekuşu burada iradesini kaybetmiş insan tipinin metaforuna dönüşmüştür. Özellikle kavmin yenilgisi sonrasında ortaya çıkan psikolojik çöküş, kuş imgesi üzerinden somutlaştırılmıştır. Sonuç olarak kuş imgesi, el-Mütelemmis'in şiirlerinde tek bir anlam alanına bağlı kalmamaktadır. Mukkâ kuşu korku ve uğursuzluğu; kartallar güç ve hâkimiyeti, devekuşu ise korkaklık ve zilleti temsil etmektedir. Şair, kuşların tabiat içerisindeki özelliklerini insan psikolojisi ve toplumsal durumlarla ilişkilendirerek onları çok katmanlı sembolik yapılara dönüştürmüştür.

2.7. Yılan (الأفعى)

Yılan, Câhiliye şiirinde korku, dikkat, gizem ve ani saldırı gibi anlam katmanlarını bünyesinde taşıyan güçlü sembollerden biridir. Çöl hayatının tehlikelerle çevrili yapısı içerisinde yılan, her an ortaya çıkabilecek ölümcül tehdidin somut karşılığı olarak algılanmıştır. Bununla birlikte bu hayvan, yalnızca korku uyandıran bir varlık şeklinde değerlendirilmemiş; sessizce beklemesi, fırsat kollaması ve uygun anda etkili biçimde harekete geçmesi sebebiyle feraset, sabır ve bilinçli hareket etme düşüncesiyle de ilişkilendirilmiştir. Bu sebeple yılan, Câhiliye şiirinde çoğu zaman acele etmeyen, saldırısını doğru ana saklayan ve hedefinden vazgeçmeyen karakterlerin sembolü hâline gelmiştir.

el-Mütelemmis'in şiirlerinde yılan, özellikle cesaret, bilinçli bekleyiş ve kararlı karşı koyuş ekseninde şekillenmiştir. Şairin Amr b. Hind'in kendisini annesi ve nesebi üzerinden küçümsemesine karşı geliştirdiği tavırda bu sembolizm görülmektedir. el-Mütelemmis, kendisine yöneltilen hakarete anlık bir öfkeyle karşılık vermemekte; fakat bu sessizliği korku yahut teslimiyet olarak da sunmamaktadır. Aksine, şiirde kontrollü bir bekleyiş ve uygun zamanı kollayan bilinçli bir duruş öne çıkarılmaktadır. Bu tavır, yılanın tabiatıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Şair, bu düşünceyi şu beyitle ifade etmektedir:³⁵

مِسَاغًا لِنَابَيْهِ الشُّجَاعُ لَصَمَمًا

فَأَطْرَقَ إِطْرَاقَ الشُّجَاعِ وَلَوْ يَرَى

*Yılan gibi sustu; başı eğik, gözü fırsattaydı.
Dışlerine yol açılacak olsa, kararlılıkla saldıracaktı.*

³⁵ ed-Dubey'i, *Divân*, 34.

Bu beyitte geçen “eş-Şucâ” kelimesi, Arapçada yılan için kullanılan isimlerden biridir. Ancak kelimenin kök anlamının cesaret çağrışımı taşıması dikkat çekicidir. el-Mütelemmis’in özellikle bu kelimeyi tercih etmesi, yılanı bilinçli ve kararlı hareket eden cesur bir varlık şeklinde değerlendirdiğini göstermektedir. Beyitteki “başını eğme” hareketi de korkunun değil, yoğunlaşmanın ve saldırı öncesi bekleyişin işaretidir. Şair kendi suskunluğunu meşrulaştırmakta; gecikmiş tepkinin zayıflık değil, stratejik bir sabır olduğunu ima etmektedir. Beyitte dikkat çeken bir başka husus, psikolojik gerilimin hayvan davranışı üzerinden kurulmuş olmasıdır. Şairin doğrudan kendisini övmesi yerine yılanın hareket biçimini merkeze alması, şiirdeki sembolik yoğunluğu artırmaktadır. el-Mütelemmis’in şiirlerinde yılan, farklı bağlamlarda başka anlamlar da kazanmıştır. Şairin Amr b. Hind’i hicvettiği beyitlerden birinde yılan, değersizlik ve cimriliğin sembolü hâline gelmiştir. Şaire verilen eski ve yıpranmış bir giysi, yılanın sıyrılıp geride bıraktığı deriyle ilişkilendirilmiştir.³⁶

إِي كساني أبو قابوس مُزْفَلَةً   كَأَمَّا سَلْحُ أَبكارِ المَخارِيطِ

*Ebû Kâbûs’un bana verdiği giysi,
Yılanların sıyrılıp bıraktığı eski deri gibiydi.*

Beyitte geçen “Ebû Kâbûs”, Amr b. Hind’in lakabıdır. Şairin hediye edilen giysiyi yılan derisine benzetmesi, verilen şeyin değersizliğini vurgulayan güçlü bir hiciv örneğidir. Özellikle “selhu” kelimesi, artık işlevini kaybetmiş ve geride bırakılmış bir kabuğu çağrıştırmaktadır. Böylece yılanın derisi, kullanım değerini yitirmiş ve küçümşenen bir nesnenin sembolüne dönüşmüştür. Burada dikkat çeken husus, aynı hayvan imgesinin şiirsel bağlama göre tamamen farklı anlamlar kazanabilmesidir. Önceki beyitte yılan, bilinçli cesaretin ve stratejik bekleyişin sembolüken bu beyitte değersizlik ve cimriliğin taşıyıcısı hâline gelmiştir.

Genel olarak vahşi hayvanlar, Câhiliye şiirinde tabiatın sertliğini, insanın hayatta kalma mücadelesini ve güç ilişkilerini görünür kılan önemli imgeler arasında yer almıştır. Çöl ortamı, yırtıcı ve tehlikeli hayvanların doğal yaşam alanı olduğu için Câhiliye insanı bu canlılarla doğrudan temas hâlinde yaşamıştır. Bu durum, vahşi hayvan tasvirlerinin şiirde yaşanmış gerçekliklerden beslenmesini sağlamıştır. Şairler, kimi zaman kendilerini bu hayvanlara benzeterek cesaretlerini ve savaşçı karakterlerini öne çıkarmış, kimi zaman da insanla tabiat arasındaki mücadeleyi görünür kılmışlardır. el-Mütelemmis de vahşi hayvanları özellikle kavmiyle övündüğü şiirlerde

³⁶ ed-Dubey’i, *Divân*, 302.

kullanmıştır. Şair, kendi topluluğunun üstünlüğünü anlatırken diğer kavimlerin yükselmek için bir araca ihtiyaç duyduğunu, fakat kendi kavminin böyle bir desteğe ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir:³⁷

إِلَى كُلِّ قَوْمٍ سُلَّمٌ يُرْتَقَى بِهِ   وَلَيْسَ إِلَيْنَا فِي السَّلَالِيمِ مَطْلَعٌ
وَيَهْرُبُ مِنَّا كُلُّ وَحْشٍ وَيَنْتَهِي   إِلَى وَحْشِنَا وَحُشُّ الْقَلَاةِ وَيَرْتَعُ

Her topluluğun yükselmek için dayandığı bir basamak vardır.

Bizim ise yükselecek bir merdivene ihtiyacımız yoktur.

Her vahşi hayvan bizden ürker;

Fakat çöldeki vahşiler gelip bizim yurdumuzda güven bulur.

Bu beyitlerde vahşi hayvanlar, kavmin kudretini ölçen sembolik unsurlar hâline gelmektedir. Şairin “vahşilerin kendilerine sığınması” şeklindeki tasviri, yalnızca fiziksel gücü değil; hâkimiyet ve üstünlük düşüncesini de yansıtmaktadır. Başkalarının korktuğu canlıların bile onların himayesinde huzur bulması, kavmin mutlak gücünü göstermek amacıyla kurulmuş abartılı fakat etkili bir şiirsel yapı oluşturmaktadır. Öte yandan el-Mütelemmis'in şiirlerinde; sinek, çekirge, eşek arısı, tırtıl ve kene gibi küçük canlılar da yer almıştır. Bu tür haşereler çoğu zaman değersizlik, rahatsızlık, süreklilik ve kaçınılmaz sıkıntılarla ilişkilendirilmiştir. Şairin bu küçük canlıları şiire dâhil etmesi, onun tabiatı ayrıntılarıyla gözlemlediğini ve hayvan imgelerini çok geniş bir sembolik alan içerisinde değerlendirdiğini göstermektedir.

³⁷ ed-Dubey'i, *Divân*, 305.

Sonuç

Bu çalışma, el-Mütelemmis ed-Dubey'î'nin şiirlerinde yer alan hayvan imgelerinin salt tasvir düzeyinde kalan estetik unsurlar olmadığını; şairin psikolojik dünyasını, toplumsal bakışını ve siyasî tavrını görünür kılan çok katmanlı sembolik yapılar hâlinde kurgulandığını ortaya koymuştur. Câhiliye şiirinin tabiatla kurduğu güçlü ilişki çerçevesinde hayvan, el-Mütelemmis'in şiirlerinde gündelik hayatın sıradan bir parçası olmaktan çıkarak anlam üreten poetik bir unsura dönüşmüştür. Böylece hayvan tasviri, şairin bireysel tecrübeleri ile mensubu olduğu toplumun değerler dünyası arasında kurulan estetik ilişkinin taşıyıcılarından biri hâline gelmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen deve, at, eşek, aslan, köpek, kuş ve yılan imgeleri, el-Mütelemmis'in şiirlerinde bağlama göre değişen sembolik işlevler üstlenmiştir. Deve; sabır, yolculuk ve hayatta kalma iradesini temsil ederken at; hareket, savaş ve izzet fikrinin merkezinde yer almıştır. Eşek, zillet ve pasifliğin; aslan, baskıcı otorite ve geçici siyasî gücün; köpek hem sadakat hem de aşağılanmanın, kuş, korku, hâkimiyet ve psikolojik gerilimin; yılan ise bilinçli bekleyiş, feraset ve kararlı karşı koyuşun sembolü olarak dikkat çekmiştir. Bu çeşitlilik, şairin hayvan imgelerini tek boyutlu bir anlam çerçevesi içerisinde kullanmadığını, aksine şiirsel bağlama göre yeniden anlamlandırıldığını göstermektedir.

Çalışmada ulaşılan önemli sonuçlardan biri de hayvan imgelerinin el-Mütelemmis'in hayatıyla doğrudan ilişkili olmasıdır. Özellikle Amr b. Hind ile yaşadığı siyasî gerilim, sürgün tecrübesi ve kabile merkezli toplumsal yapı içerisinde maruz kaldığı baskı, şiirlerindeki hayvan tasvirlerinin anlam alanını etkilemiştir. Kaçış sahnelerinde devenin korku ve dayanıklılıkla ilişkilendirilmesi, yılanın bilinçli bekleyişin sembolü hâline gelmesi yahut aslanın baskıcı iktidarı temsil etmesi, şairin yaşadığı tecrübelerin şiirsel imgelere doğrudan yansıdığını göstermektedir. Bu yönüyle hayvan imgesi, el-Mütelemmis'in şiirlerinde iç dünyasını açığa çıkaran sembolik bir dile dönüşmektedir.

el-Mütelemmis'in hayvan tasvirlerinde dikkat çeken bir diğer husus, ahlâkî ve siyasî eleştirinin çoğu zaman bu imgeler üzerinden kurulmuş olmasıdır. Şair, pasiflik ile direniş, zillet ile izzet, korku ile cesaret gibi karşıt kavramları hayvan davranışları üzerinden somutlaştırmıştır. Özellikle hiciv şiirlerinde hayvan imgeleri, rakibi küçültmenin ve toplumsal eleştiriyi görünür kılmanın etkili araçları hâline gelmiştir. Buna karşılık fahr bağlamındaki beyitlerde aynı imgeler, kavmin gücünü, dayanıklılığını ve üstünlük iddiasını temsil eden unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Böylece hayvan tasvirleri, şiirde düşünceyi taşıyan ve anlamı yönlendiren temel poetik yapılardan biri hâline gelmektedir. Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç, el-Mütelemmis'in tabiatı son derece dikkatli gözlemleyen bir şair olduğudur. Şair, büyük ve yırtıcı hayvanların yanında sinek, çekirge, eşek arısı ve kene gibi küçük canlılara da şiirlerinde yer vermiştir. Bu durum, onun hayvan tasvirlerini soyut hayallerden değil, doğrudan yaşanmış hayat tecrübesinden hareketle kurduğunu göstermektedir. Nitekim şiirlerde yer alan hayvan davranışlarının büyük ölçüde gerçek gözleme dayanması, tasvirlerin estetik gücünü artırmıştır.

Sonuç olarak el-Mütelemmis ed-Dubey'ın şiirlerinde hayvan imgesi, Câhiliye şiirinin düşünsel ve sembolik derinliğini ortaya koyan temel unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Şair, hayvanları yalnızca tabiatın bir parçası olarak değil; insan psikolojisini, toplumsal ilişkileri ve siyasî gerilimleri görünür kılan çok yönlü semboller şeklinde değerlendirmiştir. Bu yönüyle el-Mütelemmis'in şiiri, Câhiliye döneminde insan ile tabiat arasındaki ilişkinin estetik, ahlâkî ve düşünsel boyutlarını anlamaya imkân veren önemli bir edebî zemin sunmaktadır. Ayrıca çalışma, Câhiliye şiirinde hayvan imgesinin müstakil ve derinlikli bir inceleme alanı oluşturduğunu ortaya koyarak bu sahada yapılacak araştırmalar için teorik ve metodolojik bir çerçeve sunmaktadır.

Kaynakça

- el-Batal, Ali. *es-Sûra fi's-Şiiri'l-Arabî Âhiri'l-Karni's-Sânî el-Hicrî*. Beyrut: el-Fecru'l-Arabî, 1980.
- el-Cumahî, İbn Sellâm. *Tabakâtu Fuhûli's-Şuarâ*. Thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1952.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi*. ed. Sadık Armutlu. Erzurum: Fenomen Yayınları, 3. Baskı., 2014.
- ed-Deyneverî, İbn Kuteybe. *eş-Şiir ve's-Şuarâ*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-maârif, t.s.
- ed-Dubey'î, el-Mütelemmis. *Divânu Şiiri'l-Mütelemmis ed-Dubey'î*. Thk. Hasan Kâmil es-Sayrafi. Kahire: Mahedu'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, 1970.
- ed-Dugayşî, Hammûd b. Hîlfân. "el-Esed fi's-Şiiri'l-Câhilî: Dirâse Mitulûciyye". *el-Mecelletu'l-Urduniyye fi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbuhâ* 2/12 (2016), 1-20.
- Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, Ali b. el-Huseyn. *Kitâbu'l-Egânî*. Thk. İhsân Abbâs vd. Beyrut: Dâru Sadır, 3. Basım, 2008.
- Ergin, Ali Şakir. "Mütelemmis". *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 32/190-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. VI Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 8. Basım, 2006.
- İbn Hazm el-Endülüsî. *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*. Thk. Abdusselâm Hârûn. Kahire: Dâru'l-Maârif, 5. Basım, t.y.
- İsmail Şiblî, Saad. *el-Usûlu'l-Fenniyye li's-Şiiri'l-Câhilî*. Kahire: Mektebetu Garîb, 1977.
- el-Kayrevânî, İbn Reşîk. *el-Umde fi Sınâati's-Şiir*. Kahire: Matbaatu's-Saâde, 1907.
- Leyzîdî, Sâre. "el-Hayl fi's-Şiiri'l-Câhilî ve's-Şiiri'l-Abbâsî". *Mecelletu's-Siyâk* 9/3 (2025), 10-19.
- el-Merzubânî, Ebû Abdillâh. *el-Muvaşşah fi Meâhizi'l-Ulemâ ale's-Şuarâ*. Thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.
- Nevfel, Seyyid. *Şiru't-Tabâa fi'l-Edebi'l-Arabî*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1987.

Sadu'l-Melik, İbn Mâkûlâ Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh b. Cafer b. Cafer. *el-İkmâl fî Refî'l-İrtiyâb ani'l-Mutelif ve'l-Muhtelif fî'l-Esmâ ve'l-Kunâ ve'l-Ensâb*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.

es-Suyûtî, Celâluddîn. *el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luga*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim vd. Kahire: Matbaatu İsa el-Halebî, 1942.

Şeyhû el-Yesûî, Luvîs. *Şuârâu'n-Nasrâniyye*. Beyrut: Matbaatu'l-Âbâi'l-Yesûiyyîn, 1890.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim- Ali el-Biccâvî. Kahire: Matbaatu İsa el-Halebî, 1945.